

УДК 811.161.2+811.162.3

БОГЕМИЗМЫ В СТАРОУКРАИНСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ПАМЯТНИКЕ «ЛУЦИДАРИЙ»

А. В. АЛЕКСЕЕВИЧ¹⁾

¹⁾Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы НАН Беларуси,
ул. Сурганова, 1, корп. 2, 220072, г. Минск, Беларусь

Анализируется староукраинский литературный памятник «Луцидарий» – перевод старочешского апокрифического произведения «Lucidář». Исследуется язык трех его староукраинских списков, который содержит многочисленные заимствования инославянского происхождения – чешского, польского и церковнославянского. Наличие полонизмов и церковнославянизмов объясняется общими условиями развития староукраинской письменности, находившейся под длительным влиянием польского и церковнославянского языков. Чешские заимствования, т. е. богемизмы, проникли в староукраинский литературный памятник «Луцидарий» непосредственно из источника перевода. По результатам историко-этимологического анализа выявляются следующие богемизмы: *гнед*, *звѣрница* (*звѣраница*), *кузло* (*каузлостось*), *кожула*, *лепкое* (*липское*) *море*. Подробное изучение западнославянского (в частности, чешского) языкового влияния на литературные памятники восточнославянской письменности способствует лучшему пониманию процессов межславянского взаимодействия.

Ключевые слова: староукраинский язык; старочешский язык; инославянские заимствования; богемизм; полонизм; церковнославянизм.

БАГЕМІЗМЫ Ў СТАРАЎКРАЇНСКІМ ЛІТАРАТУРНЫМ ПОМНІКУ «ЛУЦЫДАРЫЙ»

Г. В. АЛЕКСЯЕВИЧ^{1*}

^{1*}Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі,
вул. Сурганова, 1, корп. 2, 220072, г. Мінск, Беларусь

Аналізуецца стараўкраінскі літаратурны помнік «Луцыдарый» – пераклад старачэшскага апакрыфічнага твора «Lucidář». Даследуецца мова трох яго стараўкраінскіх спісаў, якая ўтрымлівае шматлікія запазычанні іншаславянскага паходжання – чэшскага, польскага і царкоўнаславянскага. Наяўнасць паланізмаў і царкоўнаславянізмаў тлумачыцца агульнымі ўмовамі развіцця стараўкраінскай пісьменнасці, якая знаходзілася пад працяглым уплывам польскай і царкоўнаславянскай моў. Чэшскія запазычанні, ці багемізмы, праніклі ў стараўкраінскі літаратурны помнік «Луцыдарый» непасрэдна з крыніцы перакладу. Па выніках гісторыка-этымалагічнага аналізу выяўляюцца наступныя багемізмы: *гнед*, *звѣрница* (*звѣраница*), *кузло* (*каузлостось*), *кожула*, *лепкое* (*липское*) *море*. Падрабязнае вывучэнне заходнеславянскага (у прыватнасці, чэшскага) моўнага ўплыву на літаратурныя помнікі ўсходнеславянскай пісьменнасці садзейнічае лепшаму разуменню працэсаў міжславянскага ўзаемадзеяння.

Ключавыя словы: стараўкраінская мова; старачэшская мова; іншаславянскія запазычанні; багемізм; паланізм; царкоўнаславянізм.

Образец цитирования:

Алексеєвіч ГВ. Багемізмы ў стараўкраінскім літаратурным помніку «Луцыдарый». *Часопіс Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Філалогія*. 2023;2:115–124.

For citation:

Aleksiyevich HV. Bohemisms in Old Ukrainian literature monument «Lucidarius». *Journal of the Belarusian State University. Philology*. 2023;2:115–124. Belarusian.

Автор:

Анна Вікторовна Алексеевич – кандидат филологических наук; старший научный сотрудник сектора этнолингвистики и фольклора отделения славистики и теории языка Института языкознания имени Якуба Коласа.

Author:

Hanna V. Aleksiyevich, PhD (philology); senior researcher at the sector of ethno linguistics and folklore, department of Slavic studies and language theory, Yakub Kolas Institute of Linguistics. hanaaleks@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2950-9890>

BOHEMISMS IN OLD UKRAINIAN LITERATURE MONUMENT «LUCIDARIUS»

H. V. ALEKSIAYEVICH^a

^aThe Centre for the Belarusian Culture, Language and Literature Researches,
National Academy of Sciences of Belarus, 1 Surganova Street, 2 building, Minsk 220072, Belarus

The article is devoted to Old Ukrainian literature monument «Lucidarius», which came down to us in several copies. This monument is a translation of Old Czech apocryphal work «Lucidář». The focus of the study is the language of three Old Ukrainian copies, which contains numerous borrowings of foreign Slavonic origin – Czech, Polish and Church Slavonic. The presence of Polonisms and Church Slavonicisms is explained by the general conditions of the development of the Old Ukrainian written language, which was under the lasting influence of the Polish and Church Slavonic languages. Czech loanwords, or Bohemisms, penetrated into Old Ukrainian literature monument «Lucidarius» directly from the source of translation. The results of the historical and etymological analysis revealed the following Bohemisms: *глед*, *звѣрница* (*звѣраница*), *кузло* (*каузлостось*), *кожула*, *ленкое* (*липское*) *море*. A detailed study of the West Slavic (in particular, Czech) language influence on the literature monuments of East Slavic writing scribes contributes to a better understanding of processes of inter-Slavic interaction.

Keywords: Old Ukrainian language; Old Czech language; foreign Slavic loanwords; Bohemism; Polonism; Church Slavonicism.

Уводзіны

«Луцыдарый» – ранні сярэднявекавы твор энцыклапедычнага характару, пабудаваны ў форме пытанняў і адказаў (вучань пытаецца, настаўнік адказвае). Помнік вядомы ў чатырох славянскіх літаратурна-пісьмовых традыцыях – царкоўнаславянскай, чэшскай, харвацкай і ўкраінскай. Зыходным тэкстам з’яўляецца тэалагічны трактат «Elucidarium», напісаны па-латыні Ганорыем Аўгустадунскім у канцы XI ст. Гэты трактат быў перапрацаваны і дапоўнены нямецкім складальнікам у канцы XII ст. У сваю чаргу, нямецкі літаратурны помнік «Lucidarius» перакладаўся на царкоўнаславянскую мову рускай рэдакцыі (не пазней за першую трэць XVI ст.) і чэшскую мову (каля 1400 г.). Чэшскі літаратурны помнік «Lucidář» выступіў у якасці крыніцы для харвацкага (XV–XVI стст.) і стараўкраінскага (XVI–XVII стст.) перакладаў [1, с. 11–12; 2, с. 147; 3, с. 98–102; 4, с. 13–15; 5, с. 129].

У Вялікім Княстве Літоўскім літаратурны помнік «Луцыдарый», відавочна, карыстаўся папулярнасцю. Ён тройчы перакладаўся на стараўкраінскую мову: каля сярэдзіны XVI ст., у 1563 і 1636 гг. Да сённяшняга дня захавалася некалькі спісаў гэтых перакладаў [2, с. 148–150; 5, с. 129–130]. У табліцы пералічваюцца або іх назвы, або рукапісы, у якіх яны былі знойдзены.

Храналогія перакладаў літаратурнага помніка «Луцыдарый» на стараўкраінскую мову з пералікам спісаў помніка

Chronology of the translations of literature monument «Lucidarius» into Old Ukrainian language and a list of its copies

Храналогія перакладу	Захаваныя спісы перакладу
Пераклад, зроблены каля сярэдзіны XVI ст.	Спіс з Ракашынскага зборніка (XVII–XVIII стст.)
Пераклад, зроблены ў 1563 г.	Спіс з Жыровіцкага зборніка (каля XVI ст.) Спіс з палемічнага зборніка (першая палова XVII ст.)
Пераклад, зроблены ў 1636 г.	Віленскі спіс (другая чвэрць XVII ст. (пасля 1636 г.)) Спіс паводле Я. Ф. Карскага (XVII ст. (пасля 1636 г.)) Спіс з Баршавіцкага рукапісу (1713) Спіс з Сакольскага рукапісу (1721) Спіс, створаны ў Малым Ліпніку (1794) Пецябургскі спіс (пачатак XIX ст.)

Чэшскі літаратурны помнік «Lucidář» быў перакладзены з нямецкай мовы каля 1400 г. [3, с. 98]. Самы ранні яго спіс паходзіць з сярэдзіны XV ст. і змяшчаецца ў Фюрстэнбергскім рукапісе. Першы друкаваны варыянт гэтага тэксту быў выдадзены ў 1498 г. [1, с. 68–73]. Даследчыкі вылучаюць тры рэдакцыі чэшскага

літаратурнага помніка «Lucidář», якія адрозніваюцца наборам і паслядоўнасцю пытанняў і адказаў¹ [1, s. 72; 2, с. 148; 6, s. 40].

Паходжанне стараўкраінскага помніка «Луцыдарый» дазваляе разглядаць яго ў рамках праблем чэшскага літаратурна-пісьмовага ўплыву на ўсходнеславянскую пісьменнасць, а таксама пранікнення багемізмаў у стараўкраінскую мову. Шэраг старабеларускіх літаратурных помнікаў, сярод якіх вылучаюцца біблейскія пераклады, зробленыя Ф. Скарынам, творы «Сказанне пра Сівілу-прарочыцу», «Песня песняў» з 588-га рукапісу Сінадальнага збору рукапісаў і тэксты «Аповесць пра Таўдала-рыцара», «Кніга Тавіта», узяходзяць да чэшскіх рэдакцый. Некаторыя старабеларускія перакладныя творы, а менавіта «Жыцце Аляксея, чалавека Богага», «Траянская гісторыя», «Гісторыя пра Апалона Цірскага», мелі апасродкаванае дачыненне да чэшскіх крыніц. Аналізуючы тэксталагічныя асаблівасці названых літаратурных помнікаў, даследчыкі звярталі ўвагу і на іх моўныя адметнасці, у тым ліку на выпадкі запазычвання багемізмаў [7; 8, с. 28–45; 9–16].

Мова, на якой быў напісаны літаратурны помнік «Луцыдарый», належыць да стараўкраінскай². Прыкметную ролю адыгрываюць таксама іншаславянскія моўныя ўплывы на яе (чэшскі, польскі і царкоўнаславянскі). Асноўная задача артыкула – выяўленне чэшскіх моўных элементаў у тэкстах стараўкраінскага літаратурнага помніка «Луцыдарый», тым не менш пэўная ўвага надаецца аналізу польскіх і царкоўнаславянскіх запазычанняў, паколькі ў асобных выпадках іх немагчыма адрозніць ад чэшскіх.

Я. Ф. Карскі, Ю. А. Яворскі, А. В. Флароўскі, І. Я. Франко, Д. Пецішкава і С. Ю. Цемчын у рознай ступені даследавалі мову стараўкраінскіх перакладаў літаратурнага помніка «Луцыдарый» і звярталі ўвагу на асаблівасці яго лексікі, графікі, фанетыкі, марфалогіі і сінтаксісу. У дадзеным артыкуле аналізуюцца лексічныя запазычанні ў стараўкраінскім літаратурным помніку «Луцыдарый», таму прывядзём некаторыя заўвагі наконт лексічных адметнасцей тэксту, якія былі зроблены вучонымі. Так, Я. Ф. Карскі пісаў пра чэшскі і польскі моўны ўплыў на мову стараўкраінскага літаратурнага помніка. Згодна з меркаваннем філолага, наяўнасць у ім багемізмаў (*красного, тамь дойти, ложе смерти, смраду, души заживаю, найдено каузлостось, прибываеть и убива, въ горахъ двери, владнетъ, пропорции, крупы, вьтри потикаю, барву мудрую, буратую*) тлумачыцца паходжаннем перакладу, крыніцай якога быў чэшскі праатограф [18, с. 521–522]. Ужыванне паланізмаў у літаратурным помніку звязана з працяглым уплывам польскай мовы на стараўкраінскую пісьменнасць. Высновы Я. Ф. Карскага падтрымаў А. В. Флароўскі [8, с. 42–45]. Ю. А. Яворскі даволі сцісла ахарактарызаваў пераклад літаратурнага помніка «Луцыдарый» са спіса з Ракашынскага зборніка, галоўным чынам вылучыўшы ў ім багемізмы і славакізмы (*младенець, мистерь (мистрь), власть, начь, гудьбу, краль, кнѣзята, правѣ, прамени, имено, коприва, крижѣ, на прохацку, прекажска, прекажуютъ*) [17, с. 96]. Адна з літаратуразнаўчых прац І. Я. Франко ўтрымлівае два індэксы слоў, першы з якіх прысвечаны ўласным і геаграфічным назвам, другі – «рэдкім і незразумелым словам» [19, с. 479–514]. Трэба мець на ўвазе, што індэксы змяшчаюць прыклады не толькі з тэксту «Луцыдарый», але і з розных стараўкраінскіх літаратурных помнікаў апакрыфічнага жанру.

Сярод сучасных даследаванняў адзначым дысертацыю [1] і артыкул [20] Д. Пецішкавай, публікацыі С. Ю. Цемчына [2–5]. Нягледзячы на пераважна літаратуразнаўчы характар дысертацыі, Д. Пецішкава правяла параўнальны аналіз геаграфічных назваў (кантынентаў, частак свету, краін), выкарыстаных у чэшскіх і стараўкраінскіх перакладах літаратурнага помніка «Луцыдарый» [1, s. 127–168]. Марфалагічная залежнасць стараўкраінскага тэксту ад чэшскага была паказана ў артыкуле, прысвечаным вылучэнню спецыфікі ўжывання форм прошлага часу [20]. С. Ю. Цемчын даволі падрабязна даследаваў абставіны паходжання і бытавання літаратурнага помніка, яго спісы, структуру, рэцэпцыю, а таксама мову (у меншай ступені). Між тым каштоўнымі з’яўляюцца яго заўвагі наконт фанетыка-арфаграфічных асаблівасцей украінізмаў, беларусізмаў і некаторых царкоўнаславянзізмаў [5, с. 130–131].

Матэрыялы і метады даследавання

У якасці крыніц матэрыялу даследавання былі абраны тры спісы стараўкраінскага літаратурнага помніка: спіс з Ракашынскага зборніка, апублікаваны П. Жэнюхам [21, с. 292–301], спіс з палемічнага зборніка першай паловы XVII ст., апублікаваны С. Ю. Цемчыным [5, с. 131–140], і спіс паводле Я. Ф. Карскага [18, с. 523–547]. Пры неабходнасці па выданні пад рэдакцыяй Ч. Зібрта цытуецца чэшскі літаратурны помнік «Lucidář»: спіс з Фюрстэнбергскага рукапісу і першадрук 1498 г. [6, с. 41–71]. Прыклады са стараўкраінскіх тэкстаў падаюцца ў спрошчанай графіцы. На сённяшні дзень усе тэксты апублікаваны ў арыгінальнай арфаграфіі, таму ўдакладніць напісанне можна паводле друкаваных выданняў.

¹Truhlář A. Lucidář // Ottův slovník naučný : ill. encykl. obecn. vědomostí. D. 16. Lih – Media. Praha : J. Otto, 1900. S. 414–415.

²У навукова-крытычнай літаратуры, прысвечанай аналізу літаратурнага помніка «Луцыдарый», назіраецца тэрміналагічная варыятыўнасць у абазначэнні мовы перакладу. Напрыклад, Ю. А. Яворскі называў яе маларускай мовай [17], а С. Ю. Цемчын – рускай мовай паўднёвага (украінскага) тыпу [5, с. 130].

Нягледзячы на даследчыцкі інтарэс да стараўкраінскага літаратурнага помніка «Луцыдарый», адчуваецца недахоп работ, у якіх бы падрабязна вывучалася яго мова з улікам сучасных дасягненняў гістарычнага мовазнаўства і этымалогіі. Перад тым як непасрэдна перайсці да гісторыка-этымалагічнага аналізу багемізмаў, варта агучыць некалькі момантаў.

У перакладзе ўтрымліваецца значная колькасць запазычанняў заходнеславянскага паходжання, якія маюць свае адпаведнікі як у старачэшскай, так і ў старажытнапольскай мове: стараўкр. *брунатную* (Т., 138:46)³, *буратую* (К., 543:76) – старачэш. *brunátný*⁴ (ESSČ; Gebauer, d. 1, s. 108; Malý stč., s. 26), старажытнапол. *brunatny, bronatny* (SłStp, t. 1, s. 167); стараўкр. *ведле* (К., 544:79) – старачэш. *vedlé* (Malý stč., s. 560), старажытнапол. *wedle* (SłStp, t. 10, s. 68); стараўкр. *встеклоє* (Ж., 296), *оустеклоє* (Т., 134:16), *встекляя* (Т., 134:17) – старачэш. *vztekly, vstekly, ztekly* (Malý stč., s. 618), старажытнапол. *wściekły* (SłStp, t. 10, s. 412); стараўкр. *дѣдицтво* (Т., 140:67) – старачэш. *dědičstvo, dědičství* (ESSČ; Gebauer, d. 1, s. 217–218), старажытнапол. *dziedzictwo, dziedzicstwo, dziedzistwo* (SłStp, t. 2, s. 276–278); стараўкр. *доконала* (Т., 133:14), *доконало* (Т., 134:14) – старачэш. *dokonalý, dokonale* (ESSČ; Gebauer, d. 1, s. 286), старажытнапол. *dokonalý, dokonale* (SłStp, t. 2, s. 119); стараўкр. *живоли* (К., 525:7) – старачэш. *živěl* (Malý stč., s. 689), старажытнапол. *żywiól* (SłStp, t. 11, s. 62); стараўкр. *калацію* (К., 532:36) – старачэш. *kolací* (ESSČ), старажытнапол. *kolacyja* (SłStp, t. 3, s. 314); стараўкр. *мдло* (Т., 137:42) – старачэш. *mdlý, medlý* (ESSČ; Gebauer, d. 2, s. 328; Malý stč., s. 133), старажытнапол. *mdly, mgly, mldy* (SłStp, t. 4, s. 180–181); стараўкр. *немоцныи* (Ж., 297; Т., 134:17) – старачэш. *netocny* (Gebauer, d. 2, s. 566–567; Malý stč., s. 181; StčS, seš. 4, s. 552–554), старажытнапол. *niemocny* (SłStp, t. 5, s. 199–200); стараўкр. *овоцы* (Ж., 293), *овоци* (К., 528:24) – старачэш. *ovoce* (StčS, seš. 14, s. 1056–1057), старажытнапол. *owoc* (SłStp, t. 5, s. 705–707); стараўкр. *очевисте* (К., 531:35) – старачэш. *očivěstě, očivistě* (Malý stč., s. 249; StčS, seš. 9, s. 269), старажытнапол. *oczwiście, oczwiście* (SłStp, t. 5, s. 412); стараўкр. *пихи* (К., 525:9) – старачэш. *pych, pycha* (Malý stč., s. 412), старажытнапол. *pycha, puch* (SłStp, t. 7, s. 410–411); стараўкр. *повѣтра* (Ж., 293), *повѣтріє* (Т., 134:16), *повѣтра* (К., 543:74) – старачэш. *powětrie* (Malý stč., s. 353; StčS, seš. 20, s. 948–950), старажытнапол. *powietrze* (SłStp, t. 6, s. 520–521); стараўкр. *посполю* (К., 524:3; Т., 138:44) – старачэш. *pospolu* (Malý stč., s. 344; StčS, seš. 19, s. 795–796), старажытнапол. *pospołu* (SłStp, t. 6, s. 443–444); стараўкр. *поцтивостю* (К., 544:8) – старачэш. *poctivost* (Malý stč., s. 308), старажытнапол. *poctiwość, poćciwość* (SłStp, t. 6, s. 213–214); стараўкр. *прамена* (Ж., 293), *промины, промены* (Т., 131:5, 137:40, 138:45) – старачэш. *pramen* (Malý stč., s. 360; StčS, seš. 21, s. 1073–1074), старажытнапол. *promień, promienie* (SłStp, t. 7, s. 56–57); стараўкр. *прекажку* (Ж., 298) – старачэш. *prěkážka* (StčS, seš. 25, s. 386–388), старажытнапол. *przekazka, przekażka* (Słp XVI, t. 31, s. 354); стараўкр. *(на) прохацку* (Ж., 297) – старачэш. *procházka* (StčS, seš. 22, s. 66–67), старажытнапол. *przechadzka* (Słp XVI, t. 31, s. 53–54); стараўкр. *рыхло* (К., 539:54) – старачэш. *rychle* (ESSČ), старажытнапол. *rychle, rychło* (SłStp, t. 8, s. 58, 59); стараўкр. *рыбнікъ* (Ж., 295) – старачэш. *rybnik* (ESSČ), старажытнапол. *rybnik* (SłStp, t. 8, s. 55); стараўкр. *сполу* (Ж., 295; Т., 132:10) – старачэш. *spolu, spolú* (ESSČ), старажытнапол. *spolu* (SłStp, t. 8, s. 354–355); стараўкр. *суреѡе* (Ж., 294), *суреѡе* (Ж., 296), *сыровыи* (Т., 132:9), *сыровие* (К., 531:36) – старачэш. *syrový* (Malý stč., s. 494), старажытнапол. *syrowy* (SłStp, t. 5, s. 525–526); стараўкр. *тлустии* (К., 532:36) – старачэш. *tlustý* (Malý stč., s. 513), старажытнапол. *tlusty* (SłStp, t. 9, s. 163–164).

Відавочна, пад чэшскім і (або) польскім фанетычным уплывам з’явіліся формы *чыры* (Ж., 300), *чырех* (Ж., 299), *чтуру* (К., 525:7); старачэш. *čtyři, čtyřie, čtyř, čtyry, čtyr* (ESSČ; Gebauer, d. 1, s. 198–199), старажытнапол. *cztyry, cztyrzej, cztyrzy* (SłStp, t. 1, s. 399–403). Разам з тым у літаратурным помніку сустракаюцца іх усходнеславянскія адпаведнікі: *чотырех* (Ж., 299), *чотырех* (Т., 132:9), *чотирохъ* (К., 529:28), *четвертая* (К., 530:34), *четыри* (К., 538:48). Падобны заходнеславянскі фанетычны ўплыў трэба бачыць у формах *човекъ* (Ж., 293), *чловечу* (Ж., 295), *чловеци* (Ж., 298), *чловечю* (К., 533:38), *чловець* (К., 538:50); старачэш. *člověk* (ESSČ; Gebauer, d. 1, s. 183–184; Malý stč., s. 36), старажытнапол. *człowiek* (SłStp, t. 1, s. 390–394). Ён таксама праяўляецца ў выкарыстанні займенніка *чо* (Ж., 293–296); старачэш. *čso, co* (ESSČ; Gebauer, t. 1, s. 191–192; Malý stč., s. 37), старажытнапол. *co, cso, czso* (SłStp, t. 1, s. 317–326). У іншых месцах тэксту ўжываюцца ўсходнеславянскія формы *чо, што, що* (Ж., 294, 295, 299, 300).

³ Тут і далей літарай Ф. пазначаны спіс старачэшскага літаратурнага помніка «Lucidař» з Фюрстэнбергскага рукапісу, літарай Р. – першадрук старачэшскага літаратурнага помніка «Lucidař» 1498 г., які цытуюцца па выданні [6, с. 41–71] (пры цытаванні падаецца нумар старонкі і радка), літарай Ж. – спіс стараўкраінскага літаратурнага помніка «Луцыдарый» з Ракашынскага зборніка, які цытуецца па выданні [21, с. 292–301] (пры цытаванні падаецца нумар старонкі), літарай К. – спіс стараўкраінскага літаратурнага помніка «Луцыдарый» паводле Я. Ф. Карскага, які цытуецца па выданні [18, с. 523–547], літарай Т. – спіс стараўкраінскага літаратурнага помніка «Луцыдарый» з палемічнага зборніка, які цытуецца па выданні [5, с. 131–140] (пры цытаванні падаецца нумар старонкі і пытання).

⁴ Старачэшскія адпаведнікі падаюцца паводле гістарычных слоўнікаў чэшскай мовы, паколькі спіс літаратурнага помніка «Lucidař» з Фюрстэнбергскага рукапісу і першадрук літаратурнага помніка з 1498 г. не з’яўляюцца першапачатковымі тэкстамі, з якіх быў зроблены стараўкраінскі пераклад. У сувязі з гэтым некаторыя словы могуць адсутнічаць ці быць заменены на іншыя.

Стараўкраінскія спісы змяшчаюць невялікую групу багемізмаў, якія раней былі запазычаны ва ўсходнеславянскія (найперш старабеларускую і стараўкраінскую) мовы пры польскім пасрэдніцтве: стараўкр. *барвы* (Ж., 295), *барву* (Т., 138:46), *барви* (К., 527:17) ← старажытнапол. *barwa* ← старачэш. *barva, barba* (Basaj – Siatkowski, s. 23–24); стараўкр. *брамь* (К., 534:40) ← старажытнапол. *brana, brama* ← старачэш. *brána, brány* (Basaj – Siatkowski, s. 29); стараўкр. *владне* (Ж., 299), *владне* (К., 544:81) ← старажытнапол. *władnać, włodnać* ← старачэш. *vlasti (vladu)* (Basaj – Siatkowski, s. 440–442); стараўкр. *власне* (К., 532:36) ← старажытнапол. *właśnie, wlostnie, włośnie* ← старачэш. *vlastně* (Basaj – Siatkowski, s. 442–443); стараўкр. *зачуная* (К., 535:41) ← старажытнапол. *zaczny, wzaczny* ← старачэш. *vzácny, zácny* (Basaj – Siatkowski, s. 465–466); стараўкр. *кратофилъ* (Т., 135:19), *кратофиліи* (у скажоным выглядзе) (К., 537:44) ← старажытнапол. *krotochwila, krotofila* ← старачэш. *kratochvila* (Basaj – Siatkowski, s. 106–107); стараўкр. *мистер, містр* (Ж., 292), *містръ* (Т., 137:43) ← старажытнапол. *mistrz* ← старачэш. *mistr, mistr, mistr̃* (Basaj – Siatkowski, s. 159); стараўкр. *поневажъ* (Ж., 293; К., 524:3) ← старажытнапол. *ponieważ* ← старачэш. *poňadź (poňavadź), poňudź (poňuvadź), poněž* (Basaj – Siatkowski, s. 249–250); стараўкр. *презличное* (Т., 138:51), *презлшиъ* (К., 540:61) ← старажытнапол. *przelisz, przezlisz* ← старачэш. *přieliš* (Basaj – Siatkowski, s. 278–279); стараўкр. *уставаичнои* (Ж., 299), *уставаичнии* (Т., 136:35), *уставаиченства, уставаичной* (К., 545:85) ← старажытнапол. *ustawiczny* ← старачэш. *ustavičny, ústavný* (Basaj – Siatkowski, s. 416); стараўкр. *шлехетны* (Т., 134:17), *шлехетности* (Т., 135:18), *шлехетни* (К., 535:41), *осляхенъло* (К., 536:41) ← старажытнапол. *ślachta (szlachta), ślechta* ← старачэш. *šlechta* (Basaj – Siatkowski, s. 368). Некалькі слоў належаць да семантычных багемізмаў: стараўкр. *валчат* ‘ваяваць’ (Т., 132:9) ← старажытнапол. *walczyć* ← старачэш. *válčiti* (Basaj – Siatkowski, s. 421); стараўкр. *тварь* ‘твар, аблічча’ (К., 533:38) ← старажытнапол. *twarz* ← старачэш. *tvář* (Basaj – Siatkowski, s. 402); стараўкр. *мѣсто* ‘горад’ (Ж., 294; К., 534:40; Т., 133:13) ← старажытнапол. *miasto, miesto* ← старачэш. *město* (Basaj – Siatkowski, s. 152–153); стараўкр. *чистец* (Т., 134:17) ← старажытнапол. *czyściec* ← старачэш. *čistec, očistec* (Basaj – Siatkowski, s. 46).

Нягледзячы на тое што стараўкраінскі літаратурны помнік «Луцыдарый» узыходзіць да старачэшскай рэдакцыі, у тэксце сустракаюцца лексічныя, фанетычныя і семантычныя паланізмы: стараўкр. *барз, барзо* (Ж., 295, 296), *борзо* (Т., 132:9), *барзо* (К., 526:13) – старажытнапол. *barzo (bardzo)* (SłStp, t. 1, s. 63–66); стараўкр. *бляха* (Т., 140:62), *бляху* (К., 546:90) – старажытнапол. *blacha* (SłStp, t. 1, s. 97–98); стараўкр. *ведлугъ* (К., 537:46) – старажытнапол. *według* (SłStp, t. 10, s. 68); стараўкр. *виитко* (Ж., 292), *вииток* (Ж., 293), *виитци* (Ж., 297) – старажытнапол. *wszytek, szwszytek, szwytek, szytek, wszwytek* (SłStp, t. 10, s. 398–408); стараўкр. *жродло* (К., 543:77) – старажытнапол. *źródło, jrzódło, rziódło, źródło, źrudło* (SłStp, t. 11, s. 536); стараўкр. *завжды* (Т., 137:38), *завжди* (К., 525:12) – старажытнапол. *zawždy* (SłStp, t. 11, s. 246–247); стараўкр. *застанет* (Т., 137:38) – старажытнапол. *zostać* (SłStp, t. 11, s. 464–467); стараўкр. *мешкаль* (К., 534:40) – старажытнапол. *mieszkać (się), mięszkać* (SłStp, t. 4, s. 239–242); стараўкр. *скарбом* (Т., 139:58) – старажытнапол. *skarb* (SłStp, t. 8, s. 216–217); стараўкр. *подлуг* (Т., 136:35) – старажытнапол. *podług* (SłStp, t. 6, s. 250–254); стараўкр. *посполите* (К., 534:40) – старажытнапол. *pospolity* (SłStp, t. 6, s. 440–443); стараўкр. *розмаитие* (Ж., 294; Т., 133:14), *розмаитии* (К., 543:76) – старажытнапол. *rozmaity* (SłStp, t. 7, s. 539–542); стараўкр. *цорку* (К., 533:38) – старажытнапол. *córka* (SłStp, t. 1, s. 330). Сярод фанетычных паланізмаў адзначым словы, у якіх захоўваюцца рэфлексы *-ro-*, *-lo-* ў групах з дыфтангічнымі спалучэннямі **iort*, **iolt*: *злото* (Ж., 295; К., 523), *кролеве* (Ж., 295; К., 529), *кролевна* (Ж., 296), *стокро* (К., 546:88), *трикром* (Т., 135:19), *трикро* (К., 537:44), *хлопи* (Т., 131:2).

Акрамя запазычанняў заходнеславянскага паходжання, у літаратурным помніку прысутнічае пэўная колькасць царкоўнаславянізмаў: *немоць* (К., 538:50), *немоцни* (К., 536:41), *рождества* (К., 536:41), *полуници* (Т., 131:1), *владыки* (Т., 131:2), *владики* (К., 529:30), *владычнейо* (Ж., 299), *кладъз* (Т., 133:14), *поки* (Т., 134:17), *гораздъ* (Т., 139:59), *освѣщеніе* (Т., 134:17), *сѣдлцего* (Т., 140:63), *помощію* (Т., 140:67), *всемогуцим* (К., 526:13), *тыслиц* (Т., 134:15), *тысяца* (К., 536:43), *благословенны* (Ж., 292), *хоцеш* (Т., 134:17). У некаторых выпадках немагчыма адрозніць фанетычныя царкоўнаславянскія ад багемізмаў: *благая* (К., 545:85), *власт* (Ж., 294), *власы* (Ж., 298), *враты* (Ж., 297), *вратъ* (Ж., 293; К., 536:41), *главы* (Ж., 297), *град* (Ж., 295), *глас* (К., 545:85), *злата* (Ж., 294; К., 531:36), *крал*, *краве* (Ж., 293), *краткіи* (Т., 136:29), *младо* (Ж., 300), *облаки* (Ж., 296; Т., 133:14), *смаду* (К., 526:13), *стражъ* (Ж., 297), *страна* (Ж., 294), *трикрат* (Т., 135:20). Як вядома, захаванне рэфлексаў *-ra-*, *-la-* ў групах зычных гукаў з’яўляецца агульнай фанетычнай рысай царкоўнаславянскай і чэшскай моў. Няпоўнагалосныя формы (*древо* (К., 531:36; Т., 135:18), *посредъ* (Т., 134:17; К., 537:43), *пред* (Ж., 292; К., 25:11), *през* (Ж., 296), *срибра* (Ж., 293), *сребра* (Т., 132:9; К., 529:29)), словы з пачатковым гукам [e], якому адпавядае ўсходнеславянскі гук [o] (*едно* (Ж., 294; К., 543:75; Т., 131:5), *една* (Ж., 293), *еднакже* (К., 543:75), *еднаку* (Ж., 295), *езеро* (Ж., 295), *еленя* (Ж., 295; К., 533:38)) могуць лічыцца прыкладамі фанетычнага ўплыву на стараўкраінскі літаратурны помнік адначасова трох моў – царкоўнаславянскай, чэшскай і польскай.

У стараўкраінскіх спісах літаратурнага помніка «Луцыдарый» назіраюцца выпадкі няправільнага пра-чытання тэксту, замены адных слоў на іншыя: стараўкр. з *безбожnymi людми* (Т., 134:17) – стара-чэш. *sbozým ylidmy* ‘з маёмасцю і людзьмі’ (F., 56:14); стараўкр. *живота* (Ж., 293) – старачэш. *živly* ‘стыхія’ (P., 45:9); стараўкр. *ложе* (К., 526:13) – старачэш. *lužie* ‘лужа’ (F., 44:33), *luže* (P., 65:21); стараўкр. *мудрою* (Т., 138:46), *мудрую* (К., 543:76) – старачэш. *modru* ‘сінію’ (F., 64:18; P., 65:21); стараўкр. *младо* (Ж., 300) – старачэш. *mdlo* ‘мала, цьмяна’ (F., 62:29; P., 63:31); стараўкр. *перси* (К., 531:36) – старачэш. *per-žie* ‘пёры’ (F., 50:19); стараўкр. *понерь* (Ж., 294) – старачэш. *perž* ‘перац’ (F., 50:23), *peprz* (P., 51:4); стараўкр. *пропорции* (К., 542:68) – старачэш. *paprsky* ‘прамяні’ (F., 62:21), *paprslėky* (P., 63:22). Такім чынам, нельга пагадзіцца з думкай Я. Ф. Карскага аб тым, што лексемы *ложе*, *мудрую*, *пропорции* належаць да багемізмаў [18, с. 521–522], паколькі яны ўжо былі вядомы стараўкраінскай мове, а ў літаратурным помніку апынуліся з-за неразумення перакладчыкам чэшскіх слоў.

Вынікі і іх абмеркаванне

У сувязі з тым што на мову стараўкраінскага літаратурнага помніка «Луцыдарый» не толькі ўплывала чэшская мова, але і ўздзейнічалі польская і царкоўнаславянская мовы, багемізмы павінны аналізавацца з улікам рознага іншаславянскага лексічнага матэрыялу. Акрамя таго, варта звяртацца да даных гістарычных і этымалагічных слоўнікаў украінскай, беларускай і рускай моў. У працэсе даследавання былі выяўлены наступныя багемізмы: *глед*, *звѣрница* (*звѣраница*), *кузло* (*каузлостось*), *кожула*, *лепкое* (*липское*) *море*. Ніжэй падаецца іх падрабязны гісторыка-этымалагічны аналіз.

Гісторыка-этымалагічны аналіз стараўкр. *глед* (Ж., 295, 297, 300) – старачэш. *ynhed* (F., 52:5; P., 53:4), *hned* (F., 56:13; P., 53:6). Старачэш. *inhed*, *inehed*, *inhede*, *inhned*, *ihend*, *ihned*, *hinhed*, *hinhned*, *jihned*, *nhed*, *hned*, *ithned*, *hined* ‘адразу, зараз жа, як толькі, нечакана, адначасова’ (ESSČ; Malý stč., s. 82) датуецца другой трэцю XIV ст. (Gebauer, d. 1, s. 584). Словы былі ўтвораны ад праслав. **jьnogьda*, **jьnъgьdъ*, **jьnokъde*, **jьnokъdu* шляхам складання кораня **jьnъ* і энклітычнай часціцы *-gь*, *-da* (ЭССЯ, вып. 8, с. 231–232). Па іншай версіі, яны ўзыходзяць да праслав. **inъgodъ* ці **inъgьdъ*, складзенай з каранёў **inъ* ‘адзін’ і **god-*, **gьd-* ‘час’. У выніку ўнутрыслоўнай метатэзы старачэш. *inhed* змянілася на *ihned*, а пазней – на *hned* і пад. (Gebauer, d. 1, s. 584; Holub – Korečnŭ, d. 1, s. 146; Holub – Lyer, s. 208; Korečnŭ, sv. 2, s. 224–225; Machek-1957, s. 167; Machek-1968, s. 213; Rejzek, s. 258).

Старажытнапол. *wnet* ‘за кароткі час, адразу, зараз’ (з этымалагічна няяснай, на думку Ф. Копечнага, заменай *h* на *v* (Korečnŭ, sv. 2, s. 224)) было пісьмова засведчана ў 1498 г. (SłStr, t. 10, s. 264). У літаратурных помніках XVI ст. таксама фіксуецца старажытнапол. *hnet* ‘адразу, зараз, неадкладна, без затрымкі, неўзабаве, хутка, шпарка’ (Słr XVI, t. 8, s. 353–354). Даследчыкі лічаць слова багемізмам (Basaj – Siatkowski, s. 71; Boryś, s. 705; Brückner, s. 627; Navránek-1963, s. 297; Navránek-1998, s. 110, 111; Holub – Korečnŭ, d. 1, s. 146; Klemensiewicz, s. 339; Machek-1957, s. 167; Machek-1968, s. 213; Siatkowski).

Стараўкр. *гнетъ*, *гнетъ* ‘хутка, неўзабаве, адразу, скоро’ датуецца 1556–1561 гг. (СлСУМ XVI–XVII, вып. 6, с. 229), а стараўкр. *внетъ* ‘1. Адроз, зараз. 2. Тады (ужываецца ў галоўным сказе як адноснае слова да злучніка *калі* ў даданым сказе ўмовы або часу)’ было зарэгістравана ў 1575 г. (СлСУМ XVI–XVII, вып. 4, с. 124). Старабел. *внетъ*, *внѣтъ* ‘адразу, зараз жа, хутка, скоро’, зафіксаваныя ў 1595 г. (ГСБМ, вып. 4, с. 59), належаць да паланізмаў (Булыка, с. 67). Паводле ЕСУМ, укр. *гнет* было запазычана з чэшскай мовы праз польскае пасрэдняцтва (ЕСУМ, т. 1, с. 535–536).

Відавочна, што ў старабеларускай і стараўкраінскай мовах слова з’яўляецца багемізмам, які замацаваўся дзякуючы польскай мове: стараўкр. *гнетъ*, *гнетъ* – старажытнапол. *hnet*; стараўкр. *внетъ*, старабел. *внетъ*, *внѣтъ* – старажытнапол. *wnet*. У спісе літаратурнага помніка «Луцыдарый» з Ракашынскага зборніка паслядоўна ўжываецца стараўкр. *глед*, якое цалкам адпавядае старачэш. *hned*. Абгрунтавана разглядаць стараўкр. *глед* як багемізм, непасрэдна запазычаны са старачэшскага літаратурнага помніка.

Гісторыка-этымалагічны аналіз стараўкр. *звѣрница*, *звѣрница* (Ж., 299, 300), *звѣраницею*, *звѣраница* (К., 540:58) – старачэш. *zvierzedlnycze* (*zvierzedlnycze*) (F., 60:12, 60:15), *hwiezda zwieřęcy* (P., 61:12), *zvierzeczje hwiezda* (P., 61:16, 61:17). Старачэш. *zvieředlnicě*, *zvieřednicě*, *zvieřennicě*, *zvieřitedlnicě* ‘вячэрняя зорка; планета Венера’ (ESSČ), *zvieřinicě*, *zvieřidnicě* ‘вячэрняя зорка, ранішня зорка’ (Malý stč., s. 680) этымалагічна звязаны са старачэш. *zvěř*, якое ўзыходзіць да праслав. **zvěrb* (Holub – Lyer, s. 521; Machek-1957, s. 589; Machek-1968, s. 720; Rejzek, s. 812). Паводле думкі Ц. Авіліна, у фальклорна-этнаграфічнай літаратуры розных славянскіх народаў сустракаюцца назвы вячэрняй Венеры з унутраным сэнсам ‘самка звера’: чэш. *zwirednice*, *zvjřetnjce*, пол. *zvierzynka*, *zvierzęca gwiazda*, *zvierzonka*, славен. *zwiradnica*, *zve-rinščica*, кашуб. *zvierzova* (Авілін, с. 111).

У старажытнапольскай пісьменнасці фіксуюцца спалучэнні *zvierzęca gwiazda* ‘вячэрняя зорка, Венера’, *zvierzedlnniczy* (SłStr, t. 2, s. 531; t. 11, s. 508), *zvierzęcja gwiazda* (Słr XVI, t. 8, s. 265), таксама вядома пол. *zvierzynka* ‘ранішня зорка’ (Warsz., t. 2, s. 189–190; t. 8, s. 650). М. Басай і Я. Сяткоўскі слухна лічаць іх багемізмамі (Basaj – Siatkowski, s. 488).

У гістарычных слоўніках усходнеславянскіх моў былі засведчаны старабел. *зверяница* ‘Венера’ (ГСБМ, вып. 12, с. 84), стараўкр. *звѣрница, звѣраніця* ‘вячэрняя зорка, Венера’ (СлСУМ XVI–XVII, вып. 11, с. 136). Старабеларускі адпаведнік быў зарэгістраваны толькі аднойчы ў перакладзе тэксту «Кніга Іёва», зробленым Ф. Скарынам, і, відавочна, ён з’яўляецца багемізмам. У гістарычным слоўніку ўкраінскай мовы словы падаюцца са спасылкай на літаратурны помнік «Луцыдарый» па спісе паводле Я. Ф. Карскага. З улікам таго што пераклады Ф. Скарыны і спісы стараўкраінскага літаратурнага помніка «Луцыдарый» узыходзяць да старачэшскіх рэдакцый, ва ўсходнеславянскай пісьменнасці гэтыя лексемы можна аднесці да багемізмаў.

Гісторыка-этымалагічны аналіз стараўкр. *кузло* (Т., 133:12), *каузлость* (К., 534:39) – **старачэш. *kuzlo*** (F., 52:22), *kuzlo* (P., 53:23). Старачэш. *kúzlo, kúzdlo, kúzl* ‘1. Чары, чарадзейныя дзеянні. 2. Прароцтва, прадказанне будучага. 3. Чарадзеіства, чараўніцтва. 4. Сукупнасць сродкаў і спосабаў для ажыццяўлення чарадзеіства. 5. Падман’ упершыню былі зарэгістраваны каля 1400 г. (ESSČ; Gebauer, d. 2, s. 186; Malý stč., s. 114). Вядомы таксама вытворныя ад іх старачэш. *kúzedlničství, kúzedlnost (kúzedelnost), kuzlováníe (kúzlováníe)* у значэнні ‘чараўніцтва’ (Gebauer, d. 2, s. 185–186). Паводле думкі В. Махка, гэтыя лексемы звязаны з рус. *kudesa*, якое змянілася на **kudeslo*, пазней скарацілася да **kudslo* з наступным выпадзеннем гука [d] і аэванчэннем гука [s] (Machek-1957, s. 229; Machek-1968, s. 285). Высновы даследчыка выклікаюць пэўныя сумненні, палкам верагодна, што слова ўзыходзіць да праслав. **kuzlo*, якое, у сваю чаргу, з’яўляецца словам, вытворным з суфіксам *-zl-* ад кораня **kovati, *kujō* (ЭССЯ, вып. 13, с. 142–144). Некаторыя этымалагі лічаць паходжанне слова няясным (Holub – Корсчнў, d. 1, s. 183; Rejzek, s. 340).

Акрамя чэшскай, славацкай і верхнялужыцкай моў, слова сустракаецца ва ўсходнеславянскіх мовах: старарус. *кузло* ‘1. Кавальская работа, коўка. 2. Тое, што вырабляецца коўкай’ (СлРЯ XI–XVII, вып. 8, с. 108), рус. *дыял. кузло* ‘кавальская работа; кавальскае рамяство’, ‘каваны выраб’, ‘месца, дзе куюць коней’, ‘кавальскі горн’, ‘кавадла’, ‘ніжні канец снапа’ (Фасмер, т. 2, с. 402; ЭССЯ, вып. 13, с. 142–144), бел. *дыял. кузла* ‘1. Чараўніцтва. 2. Закрутка з каласоў на ніве жыта, зробленая з мэтай чараўніцтва’ (разглядаецца як амонім) (ЭСБМ, т. 5, с. 148). Нягледзячы на пашырэнне значэння слова ў рускіх і беларускіх дыялектах, стараўкр. *кузло, каузлость*, па ўсёй верагоднасці, маюць чэшскае паходжанне, на што звяртаў увагу Я. Ф. Карскі [18, с. 522].

Гісторыка-этымалагічны аналіз стараўкр. *кожжла, кожула* (Т., 140:64) – **старачэш. *kažila*** (F., 68:27), *kažula* (P., 69:30). Адзін з эпизодаў літаратурнага помніка «Луцыдарый» тычыцца царкоўнага аблачэння (у спісе з Ракашынскага зборніка ён адсутнічае). Выклікаюць цікавасць наступныя словы і спалучэнні: *хоржмгънл (хоржмигънл)* (Т., 140:64) – *одьяніе служебное* (К., 546:90) – *rucho* (F., 68:18) – *rucho mesne* (P., 69:20); *прижа* (Т., 140:63) – *rzyzu* (F., 68:23) – *ryssi* (P., 69:27) (у спісе паводле Я. Ф. Карскага лексема адсутнічае); *кожжла, кожула* (Т., 140:64) – *сукна* (К., 546:92) – *kažila* (F., 68:27) – *kažula* (P., 69:30); *инфула* (Т., 140:65) – *оморфор, омофоръ* (К., 547:93) – *infula, ynfula* (F., 68:30, 68:31) – *inffula, infula* (P., 69:33, 69:34).

Паводле даных гістарычных слоўнікаў чэшскай мовы, захаваліся наступныя адпаведнікі гэтых слоў: старачэш. *rucho теšні* ‘літургічнае адзенне’ (ESSČ), *řiza* ‘літургічнае адзенне святара, альба, белае палатняная вопратка з рукавамі’ (ESSČ), *kažula, kažila, kazula* ‘арнат, літургічнае адзенне святара’ (ESSČ; Malý stč., s. 94), *infula, infule* ‘мітра, галаўны ўбор біскупа і некаторых іншых святароў, якія маюць высокі царкоўны сан’ (ESSČ; Gebauer, d. 2, s. 584; Malý stč., s. 83).

Відавочна, што пераклад адзінак, якія называлі элементы каталіцкага аблачэння, выклікаў у перакладчыка пэўныя цяжкасці. Гэта выявілася, напрыклад, у падмене слоў (стараўкр. *сукна* ‘верхняе адзенне’, *оморфор, омофоръ* ‘наплечнік архірэя’), скажоным перакладзе (стараўкр. *прижа, хоржмгънл (хоржмигънл)* узніклі ў выніку перастаноўкі складоў *cho, rú (rucho* ‘адзенне’) і іх аб’яднання з прыметнікам *теšні* ‘царкоўны’), пропуску лексемы (у спісе паводле Я. Ф. Карскага адсутнічае адпаведнік старачэш. *řiza*).

На нашу думку, стараўкр. *кожжла, кожула* з’яўляюцца багемізмамі. Старачэш. *kažula, kažila, kazula* ‘арнат, літургічнае адзенне святара’ (ESSČ; Malý stč., s. 94) былі зафіксаваны ў трэцяй чвэрці XIV ст. (Gebauer, d. 2, s. 29). Яны ўтвораны ў выніку запазычвання лац. *casula* (Gebauer, d. 2, s. 29; Holub – Lyer, s. 236; Newerkla, S. 579). У якасці сіноніма ўжывалася таксама старачэш. *ornát* ‘1. Літургічнае адзенне, часта багата аздобленае. 2. Святочнае аздобленае аблачэнне’ (StčS, seš. 11, s. 590). У старажытнапольскай пісьменнасці якраз атрымала пашырэнне другое слова: старажытнапол. *ornat* (SłStp, t. 5, s. 628), старабел. *орнатъ* (верагодна, паланізм) (ГСБМ, вып. 22, с. 321). Адсутнасць слова ў гістарычных слоўніках усходнеславянскіх моў дадаткова сведчыць на карысць чэшскага паходжання стараўкр. *кожжла, кожула*.

Гісторыка-этымалагічны аналіз стараўкр. *ленкого морæ* (Ж., 296), *липскаго морæ* (Т., 134:16) – **старачэш. *lepkeho morzie*** (F., 54:26, 54:27), *lepkeho moře* (P., 55:29), *lepke morzie* (F., 56:15). У старачэшскай мове захавалася некалькі найменняў Чырвонага мора: *Rudné moře, Črvené moře, Lepké moře* (ESSČ; Gebauer, d. 2, s. 400; Malý stč., s. 121). Згодна з меркаваннем Я. Гебаўэра, старачэш. *Lepké moře* ўтворана ад старажытнаням. *klēbermer* ‘мора з застылай (густой) вадой, у якім караблі не могуць рухацца’ (Gebauer,

d. 2, s. 229): старажытнаням., сярэдневерхняям. *klebermer*, новаверхняям. *Klebermeer* ‘легендарнае застылае (густое) мора, у якім караблі не могуць рухацца (назва выкарыстоўвалася ў дачыненні да Чырвонага мора)’ (Köbler). Паводле думкі І. Я. Франко, з дапамогай спалучэння *лепкое море* абазначалася «казачнае ўяўленне пра такое мора, у якім замест вады густы, цягучы паток, які не пускае караблі» [19, с. 497].

Старачэш. *lepky* ‘1. Ліпкі, клейкі, (аб гліне і пад.) глейкі, мяккі. 2. Абмазаны глінай (аб драўніне для будаўніцтва). 3. *Lepké moře*. Чырвонае мора. 4. Прывабны, спакуслівы’ (ESSČ) узыходзіць да праслав. **lěpъkjъ* (**lěp-*), утворанага ад дзеяслова **lěpiti* з дапамогай суфікса *-ъk-* (Holub – Korešný, d. 1, s. 212; Holub – Luer, s. 285; Machek-1957, s. 263; Machek-1968, s. 327; Rejzek, s. 374; ЭССЯ, вып. 14, с. 229–230).

У чэшскім тэксе «*Lucidáť*» назва мора з’яўляецца двойчы (у першадруку толькі адзін раз, паколькі адпаведная старонка не захавалася). На стараўкраінскую мову спалучэнне перакладалася па-рознаму: *лепкого морæ* (Ж., 296), *легкы моромъ* (Ж., 297), *липскаго морæ* (Т., 134:16), *плавалитское море* (Т., 134:17), *червоное море* (К., 531:36), *море легкое* (К., 536:41). Толькі аднойчы быў зроблены дакладны пераклад (*червоное море* (К., 531:36)). У двух выпадках (*легкы моромъ* (Ж., 297), *море легкое* (К., 536:41)) назіраецца замена слова, калі старачэш. *lepke* заступіла стараўкр. *легкий, легкій, легкій, легкій* (СлСУМ XVI–XVII, вып. 15, с. 253–255). Цікаваць выклікае новаўтварэнне *плавалитское море* (Т., 134:17), якое з’явілася ў выніку аб’яднання дзеяслова *plavá* ‘плавае’ і прыметніка *lepke*: ...*agešfcze tu plawa lepke morzie* (паўтлусты курсіў наш. – Г. А.) (Ф., 56:15). Двойчы пераклад набліжаецца да чэшскага адпаведніка: *лепкого морæ* (Ж., 296), *липскаго морæ* (Т., 134:16). Мяркуем, што апошнія два спалучэнні варта разглядаць як багемізмы.

Высновы

Праведзены аналіз моўнага матэрыялу дазваляе зрабіць наступныя высновы.

1. «Луцыдарый» належыць да перакладных стараўкраінскіх помнікаў пісьменства Вялікага Княства Літоўскага, якія ўзыходзяць да чэшскай літаратурна-пісьмовай традыцыі. Першакрыніцамі перакладу былі старачэшскія тэксты. З аднаго боку, гэта сведчыць пра тое, што заходнееўрапейская літаратурная спадчына засвойвалася ўсходнеславянскімі пісьменнасцямі ў тым ліку дзякуючы чэшскаму пасрэдніцтву. З іншага боку, літаратурна-пісьмовае мова ўсходніх славян, у першую чаргу старабеларуская і стараўкраінская, фарміравалася пад заходнеславянскім моўным уплывам (не толькі польскім, але і чэшскім).

2. Мова стараўкраінскага літаратурнага помніка «Луцыдарый» з’яўляецца неаднароднай. У перакладзе прысутнічаюць запазычаныя з іншых славянскіх моў – старачэшскай, старажытнапольскай і царкоўнаславянскай. Наяўнасць паланізмаў і царкоўнаславянізмаў тлумачыцца агульнымі тэндэнцыямі развіцця стараўкраінскай пісьменнасці, якая працяглы час знаходзілася спачатку пад царкоўнаславянскім, а пазней пад польскім моўным уплывам. Пранікненне багемізмаў у стараўкраінскі літаратурны помнік звязана з яго чэшскім паходжаннем.

3. Чэшскі моўны ўплыў на лексічны склад стараўкраінскага літаратурнага помніка «Луцыдарый» быў даследаваны шляхам вылучэння трох груп запазычанняў:

- запазычанняў агульнага заходнеславянскага паходжання (пры немагчымасці дакладна высветліць, з якой мовы, чэшскай ці польскай, было засвоена слова);
- багемізмаў, раней запазычаных усходнеславянскімі мовамі пры пасрэдніцтве польскай мовы;
- багемізмаў, непасрэдна засвоеных з чэшскага літаратурнага помніка.

Трэба таксама мець на ўвазе, што некаторыя фанетычныя асаблівасці чэшскай мовы супадаюць з асаблівасцямі царкоўнаславянскай мовы. Да іх адносіцца захаванне рэфлексаў *-ra-*, *-la-* ў групах з дыфтангічнымі спалучэннямі **tort*, **tolt*. У асобных выпадках фанетычны адметнасці, напрыклад захаванне рэфлексаў *-rě-*, *-lě-* ў групах зычных гукаў **těrt*, **tělt*, наяўнасць пачатковага гука [e], могуць быць аднолькавымі для чэшскай, царкоўнаславянскай і польскай моў. Такім чынам, чэшскі моўны ўплыў вывучаўся комплексна, з улікам польскага і царкоўнаславянскага лексічнага матэрыялу.

4. У працэсе даследавання мовы стараўкраінскага літаратурнага помніка «Луцыдарый» было выяўлена некалькі лексічных багемізмаў: *гнед*, *звѣрница* (*звѣраница*), *кузло* (*каузлость*), *кожула*, *лепкое* (*липское*) *море*. Падрабязны гісторыка-этымалагічны аналіз, які грунтуваўся на даных не толькі чэшскіх і ўкраінскіх, але і польскіх, беларускіх і рускіх гістарычных і этымалагічных слоўнікаў, пацвярджае іх чэшскае паходжанне.

Скарачэнні

Basaj – Siatkowski – *Basaj M.* Bohemizmy w języku polskim : słownik / M. Basaj, J. Siatkowski. Warszawa : Uniw. Warsz., 2006. 501 s. ; **Boryś** – *Boryś W.* Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków : Wydaw. lit., 2005. 861 s. ; **Brückner** – *Brückner A.* Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków : Krakow. spółka wydaw., 1927. 808 s. ; **ESSČ** – Vokabulář webový [Elektronický zdroj]. URL: <http://vokabular.ujc.cas.cz> (datum přístupu: 01.03.2023) ; **Gebauer** – *Gebauer J.* Slovník staročeský : ve 2 d. 2-é vyd. Praha :

Českoslov. akad. věd., 1970. 2 d. ; **Havránek-1963** – *Havránek B.* Vlivy spisovné češtiny na jiné jazyky slovanské v době feudalismu // Studie o spisovném jazyce. Praha : Českoslov. akad. věd., 1963. S. 291–304 ; **Havránek-1998** – *Havránek B.* Expanse spisovné češtiny od 14. do 16. století // Co daly naše země Evropě a lidstvu : ve 2 část. Čest. 1. Od slovanských věrozvěstů k národnímu obrození. 3-é vyd. Praha : Evrop. lit. klub, 1998. S. 103–116 ; **Holub – Kopečný** – *Holub J.* Etymologický slovník jazyka českého / J. Holub, F. Kopečný. Praha : Stát. nakl. učeb., 1952. 575 s. ; **Holub – Lyer** – *Holub J.* Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím / J. Holub, S. Lyer. Praha : Státní ped. nakl., 1967. 527 s. ; **Klemensiewicz** – *Klemensiewicz Z.* Historia języka polskiego. 8-e wyd. Warszawa : Pol. akad. nauk, 2002. 827 s. ; **Köbler** – *Köbler G.* Mittelhochdeutsches Wörterbuch. 3. Aufl. [Elektronische Ressource]. 2014. URL: <https://www.koeblergerhard.de/mhdwbhin.html> (Datum der Bewerbung: 01.03.2023) ; **Kopečný** – *Kopečný F.* Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena : ve 2 sv. / F. Kopečný, V. Šaur, V. Polák ; ed.: B. Havránek, H. Pleváčová. Praha : Academia, 1973–1980. 2 sv. ; **Machek-1957** – *Machek V.* Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha : Českoslov. akad. věd., 1957. 627 s. ; **Machek-1968** – *Machek V.* Etymologický slovník jazyka českého. 2-é vyd. Praha : Českoslov. akad. věd., 1968. 868 s. ; **Malý stč.** – *Bělič J.* Malý staročeský slovník / J. Bělič, A. Kamiš, K. Kučera. Praha : Státní ped. nakl., 1979. 708 s. ; **Newerkla** – *Newerkla S. M.* Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch: Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und Deutungen. 2. Aufl. Frankfurt am Main : Lang, 2011. 780 S. ; **Rejzek** – *Rejzek J.* Český etymologický slovník. 3-é vyd. Voznice : Leda, 2015. 824 s. ; **Siatkowski** – *Siatkowski J.* Bohemizmy fonetyczne w języku polskim : w 2 cz. [Zasób elektroniczny]. Wrocław : Wydaw. Pol. akad. nauk, 1965–1970. 2 cz. URL: <https://zhjp.amu.edu.pl/teksty/Siat2.pdf> (data wniosku: 01.03.2023) ; **Slp XVI** – Słownik polszczyzny XVI wieku : w 36 t. / red. St. Bał. Wrocław : Wydaw. Pol. akad. nauk, 1966–2012. 36 t. ; **SISp** – Słownik staropolski : w 11 t. / red. S. Urbańczyk. Wrocław : Wydaw. Pol. akad. nauk, 1953–2002. 11 t. ; **StčS** – Staročeský slovník : ve 26 seš. / red.: B. Havránek [a další]. Praha : Českoslov. akad. věd., 1968–2008. 26 seš. ; **Warsz.** – Słownik języka polskiego : w 8 t. / red.: J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki. Warszawa : Kasa im. Mianowskiego, 1900–1927. 8 t. ; **Авілін** – *Авілін Ц.* Паміж небам і зямлёй: этнаастраномія. Мінск : Тэхналогія, 2015. 287 с. ; **Булыка** – *Булыка А. М.* Даўнія запазычаны беларускай мовы. Мінск : Навука і тэхніка, 1972. 383 с. ; **ГСБМ** – Гістарычны слоўнік беларускай мовы : у 37 вып. / рэд.: А. І. Жураўскі, А. М. Булыка. Мінск : Навука і тэхніка, 1982–2017. 37 вып. ; **ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови : у 6 т. / ред. О. С. Мельничук. Київ : Наук. думка, 1982–2012. 6 т. ; **СлПЯ XI–XVII** – Словарь русского языка XI–XVII вв. : в 31 вып. / ред. П. И. Аванесов. М. : Наука, 1975–2019. 31 вып. ; **СлСУМ XVI–XVII** – Словник староукраїнської мови XVI – першої половини XVII ст. : у 17 вип. / ред. Д. Г. Гринчишин. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1994–2017. 17 вип. ; **Фасмер** – *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка : в 4 т. М. : Прогресс, 1964–1973. 4 т. ; **ЭСБМ** – Этымалагічны слоўнік беларускай мовы : в 14 т. / рэд. Г. А. Цыхун. Мінск : Беларус. навука, 1978–2017. 14 т. ; **ЭССЯ** – Этимологический словарь славянских языков: праславянский лексический фонд : в 41 т. / ред. О. Н. Трубачев. М. : Наука, 1974–2011. 41 вып.

Бібліяграфічныя спасылкі

- Petišková D. *Recepte středověkého výkladového sborníku Lucidarius v ukrajinském literárním prostředí = The reception of the medieval compendium Lucidarius in the Ukrainian literary milieu* [disertační práce]. Praha: Univerzita Karlova; 2017. 203 s.
- Темчин СЮ. Руськомовный перевод 1636 года чешского Луцидария (Оломоуц, 1622). *Res Humanitariae*. 2020;28:146–163. DOI: 10.15181/rh.v28i0.2230.
- Темчин СЮ. Татры в древнейшем руськомовном переводе чешского Луцидария: время и место выполнения перевода. *Senoji Lietuvos Literatūra*. 2020;50:98–106.
- Темчин СЮ. Типы реценции Луцидария в России, Беларуси, Украине, Польше и Чехии середины XVI – первой четверти XX в. *Slavistica Vilnensis*. 2021;66(1):10–22. DOI: 10.15388/SlavViln.2021.66(1).56.
- Темчин СЮ. Список первой половины XVII в. руськомовного перевода 1563 г. чешского Луцидария: публикация текста. *Slavistica Vilnensis*. 2021;66(1):129–141. DOI: 10.15388/SlavViln.2021.66(1).65.
- Zibrť Č, editor. *Staročeský Lucidář: text rukopisu Fürstenberského a prvotisku z roku 1498*. Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, společnost a umění; 1903. 84 s.
- Врунчухова В. České Proocetví Siblylino v ruském překladě. *Český Lid*. 1927;27:49–60.
- Флоровский АВ. *Чехи и восточные славяне. Очерки по истории чешско-русских отношений (X–XVIII вв.)*. Том 2. Прага: Слованский устав; 1947. 548 с.
- Андел ВП. До історії чесько-білоруських культурних зв'язків. В: Криль М, Чорній В, укладачі. *Українське слов'язознавство. Випуск 3. Проблеми слов'язознавства*. Львів: Інститут славістики Львівського національного університету імені Івана Франка; 1970. с. 107–113.
- Булыка АМ. Чэская лексіка ў выданнях Ф. Скарыны. *Весті Акадэміі навук БССР. Серыя грамадскіх навук*. 1970;4:123–131.
- Алексеев А. «Песнь песней» в Чешской Библии и восточнославянские переводы XV–XVI вв. *Slavia*. 1983;52(3–4):283–289.
- Бразгуноў АУ. Запозычаны з чэскай мовы ў перакладной «Аповесці пра Траянскую вайну». В: Чернышова ЛІВ, редактор. *Слово во времени и пространстве*. Минск: Белорусский государственный педагогический университет; 1999. с. 30–32.
- Verkholantsev J. *Ruthenica Bohemica: Ruthenian translations from Czech in the Grand Duchy of Lithuanian and Poland*. Wien: LIT; 2008. 215 p.
- Алексеевич АВ. Богемизмы в старобелорусских переводах «Песни песней». *Славяноведение*. 2022;2:54–66. DOI: 10.31857/S0869544X0019025-0.
- Алексяевіч ГВ. Багемізмы ў старабеларускім «Сказанні пра Сівілу-прарочыцу». У: Капылюў ІЛ, рэдактар. *Беларуская мова – галоўная гісторыка-культурная каштоўнасць нацыі і дзяржавы. Матэрыялы I Міжнароднага кангрэса, прысвечанага 90-годдзю Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі. Частка I*. Мінск: Беларуская навука; 2021. с. 16–22.
- Алексяевіч ГВ. Багемізмы ў старабеларускім літаратурным помніку «Аповесць пра Таўдала-рыцара». *Часопіс Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Філалогія*. 2021;3:77–84.
- Яворский ЮА. *Новые рукописные находки в области старинной карпато-русской письменности XVI–XVIII веков*. Прага: Сбор про вискум Словенска а Подкарпат Руси; 1931. 133 с.
- Карский ЕФ. *Труды по белорусскому и другим славянским языкам*. Москва: Академия наук СССР; 1962. Малорусский Луцидарий по рукописи XVII в.; с. 518–557.

19. Франко ІЯ, упорядник. *Апокрифи і легенди з українських рукописів. Том 4. Апокрифи есхатологічні*. Львів: Наукове товариство імені Шевченка; 1906. 524 с.

20. Петішкова Д. Česká a ukrajinská redakce středověkého výkladového sborníku Lucidarius (způsob užití minulých časů v české a ukrajinské redakci ve srovnání s redakcí ruskou). В: Паламарчук ОЛ, редактор. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Випуск 19. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка; 2012. s. 117–124.

21. Žeňuch P. *Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии = Pramene k byzantsko-slovanskej tradícii a kultúre na Slovensku*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV; 2013. 482 s. Dohromady s Slovenský komitét slavistov, Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka, Pontifi cio Istituto Orientale.

References

1. Petišková D. *Recepce středověkého výkladového sborníku Lucidarius v ukrajinském literárním prostředí = The reception of the medieval compendium Lucidarius in the Ukrainian literary milieu* [disertační práce]. Praha: Univerzita Karlova; 2017. 203 s.
2. Temčinas SYu. [Russian translation of 1636 of the Czech Lucidarius (Olomouc, 1622)]. *Res Humanitariae*. 2020;28:146–163. Russian. DOI: 10.15181/rh.v28i0.2230.
3. Temčinas SYu. [Tatras in the oldest Russian translation of the Czech Lucidarius: time and place of the translation]. *Senoji Lietuvos Literatūra*. 2020;50:98–106. Russian.
4. Temčinas SYu. Lucidarius in Russia, Belarus, Ukraine, Poland, and Czechia: types of reception in the mid-16th to the first quarter of the 20th century. *Slavistica Vilnensis*. 2021;66(1):10–22. Russian. DOI: 10.15388/SlavViln.2021.66(1).56.
5. Temčinas SYu. The 1563 Ruthenian translation of the Czech Lucidář in a manuscript copy of the first half of the 17th century: publication. *Slavistica Vilnensis*. 2021;66(1):129–141. Russian. DOI: 10.15388/SlavViln.2021.66(1).65.
6. Zibrť Č, editor. *Staročeský Lucidář: text rukopisu Fürstenberského a prvotisku z roku 1498*. Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, společnost a umění; 1903. 84 s.
7. Brynychová V. České Proroctví Sibyllino v ruském překladě. *Český Lid*. 1927;27:49–60.
8. Florovskii AV. *Chekhi i vostochnye slavyane. Očerki po istorii cheshsko-russkikh otnoshenii (X–XVIII vv.)*. Tom 2 [Bohemia and the East Slavs. Essays on the history of Czech-Russian relations (10th–18th centuries). Volume 2]. Praha: Slovanský ústav; 1947. 548 p. Russian.
9. Andel VP. [To the history of Czech-Belarusian cultural ties]. In: Kril' M, Chornij V, compilers. *Ukrai'ns'ke slov'janoznavstvo. Vypusk 3. Problemy slov'janoznavstva*. Lviv: Instytut slavistyky L'vivs'kogo nacional'nogo universytetu imeni Ivana Franka; 1970. p. 107–113. Ukrainian.
10. Bulyka AM. [Czech vocabulary in the publications of F. Skaryna]. *Vesci Akademiі navuk BSSR. Seryja gramadskih navuk*. 1970;4:123–131. Belarusian.
11. Alekseev A. [«Song of songs» in the Czech Bible and East Slavonic translations of the 15th–16th centuries]. *Slavia*. 1983;52(3–4): 283–289. Russian.
12. Brazgunov AU. [Borrowings from the Czech language in the translation of «Tale of the Trojan war»]. In: Chernyshova LV, editor. *Slovo vo vremeni i prostranstve* [Word in time and space]. Minsk: Belarusian State Pedagogical University named after Maxim Tank; 1999. p. 30–32. Belarusian.
13. Verkholtantsev J. *Ruthenica Bohemica: Ruthenian translations from Czech in the Grand Duchy of Lithuanian and Poland*. Wien: LIT; 2008. 215 p.
14. Aleksiyevich AV. Bohemisms in the Old Belarusian translations of the «Song of songs». *Slavyanovedenie*. 2022;2:54–66. Russian. DOI: 10.31857/S0869544X0019025-0.
15. Aleksiyevich HV. [Bohemisms in the Old Belarusian «Tales about Sibyl the prophetess»]. In: Kapylov IL, editor. *Belaruskaja mova – galovnaja gistoryka-kul'turnaja kashtownasc' nacyi i dzjarzhavy. Matjeryjaly I Mizhnarodnaga kangrjesa, prysvechanaga 90-goddzju Instytutu movaznavstva imja Jakuba Kolasa NAN Belarusi. Chastka 1* [The Belarusian language is the main historical and cultural value of the nation and the state. Proceedings of the 1st International congress dedicated to the 90th anniversary of the Yakub Kolas Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Belarus. Part 1]. Minsk: Belaruskaja navuka; 2021. p. 16–22. Belarusian.
16. Aleksiyevich HV. Bohemisms in Old Belarusian «Book of Taudal the knight». *Journal of the Belarusian State University. Philology*. 2021;3:77–84. Belarusian.
17. Yavorskii YuA. *Novye rukopisnye nakhodki v oblasti starinnoi karpato-russkoi pis'mennosti XVI–XVIII vekov* [New manuscript finds in the field of ancient Carpatho-Russian literature of the 16th–18th centuries]. Praha: Sbor pro vyzkum Slovenska a Podkarpatsk Rusi; 1931. 133 s. Russian.
18. Karskii EF. *Trudy po belorusskomu i drugim slavyanskim yazykam* [Works on Belarusian and other Slavic languages]. Moscow: Akademiya nauk SSSR; 1962 [Little Russian Lucidarium according to a manuscript of the 17th century]; p. 518–557. Russian.
19. Franko IYa, compiler. *Апокрифи і легенди з украї'нських рукописів. Том 4. Апокрифи есхатологічні* [Apocrypha and legends from Ukrainian manuscripts. Volume 4. Eschatological Apocrypha]. Lviv: Naukove tovarystvo imeny Shevchenka; 1906. 524 p. Ukrainian.
20. Petishkova D. Česká a ukrajinská redakce středověkého výkladového sborníku Lucidarius (způsob užití minulých časů v české a ukrajinské redakci ve srovnání s redakcí ruskou). In: Palamarchuk OL, editor. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Випуск 19: пам'яті академіка Леоніда Булаховського* [Comparative studies of Slavic languages and literatures. Issue 19: in memory of academician Leonid Bulakhovskiy]. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv; 2012. p. 117–124.
21. Žeňuch P. [Sources of Byzantine-Slavic tradition and culture in Slovakia]. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV; 2013. 482 p. Dohromady s Slovenský komitét slavistov, Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka, Pontifi cio Istituto Orientale. Russian.

Артыкул напісаны ў рэдкалегію 03.04.2023.
Received by editorial board 03.04.2023.